

İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir çalışmalarında şarkiyât ve Müsteşriklere Yaklaşımları

Mustafa şentürk*

Özet

Batı'da içinde İslâm araştırmalarının da bulunduğu şarkiyât çalışmaları 19. yüzyılda ivme kazanmıştır. alışmalarını İslâm araştırmaları alanında sürdüren müsteşriklerin, bu dönemde özellikle İslâm'ın ve Kur'ân'ın kaynağı meselesine yoğunlaştıkları görölmektedir. Müsteşriklerin çalışmalarının özellikle bir kısmının niteliği, onların İslâm Dünyası'nda "göz ardı edilemeyecek" alışmalar olarak telakkî edilmesine ve "başvuru kaynağı" olarak algılanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede ölkemizde İlahiyat ve bu arada Tefsir alışmaları da bundan nasibini almış ve bu alanlarda şarkiyât çalışmalarına başvurulur olmuştur. Bu makalede, ölkemizde Tefsir sahasının "duâyen" âlimlerinden sayılan İsmail Cerrahoğlu'nun çalışmalarında şarkiyât araştırmalarına ve müsteşriklerin görüşlerine yaklaşımları ele alınacak ve değerlendirilecektir. Cerrahoğlu'nun Türkiye'deki öncü tefsir akademisyenlerinden olması, tefsir alanında müsteşriklere verilen tepkilerin başlangıç aşamasındaki seyrini takip açısından, bize göre makalenin önemini artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İsmail Cerrahoğlu, Kur'ân, şarkiyât, Müsteşrik, Oryantalizm, Oryantalist.

İsmail Cerrahoğlu's Approaches to Orientalism and the Orientalists in his Studies on the Exegesis of the Qur'an (Tafsir)

Abstract

Oriental studies in the West including the Islamic studies progressed remarkably in 19th century. In this period, it can be clearly seen that the orientalist who pursued their studies in the field of Islamic studies focused especially on the issue of the source of Islam and Qur'an. The quality of some orientalist works specifically led them to be considered as "studies that can't be ignored" and perceived as "the sources of reference". In this context, the field of Theology as well as the exegesis of Qur'an (tafsir) had their share in this perception, and the researchers began referring to the oriental studies. In this article, we will try to discuss and evaluate the approaches of İsmail Cerrahoglu, who is considered as one of the "doyen" scholars of *tafsir* field in our country, to the oriental studies as well as his views concerning the orientalist. That Cerrahoglu is a leading *tafsir* academician in Turkey adds to the importance of this article in our opinion in terms of tracing the initial course of the reactions against the orientalist in the field of *tafsir*.

Keywords: Commentary, İsmail Cerrahoglu, Exegesis of the Qur'an, Orientalism, Orientalist.

---

* Do. Dr., Öđretim Üyesi. Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi. mustafasenturk@trakya.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8310-7609>.

Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal iermediği tespit edilmiştir.

ATIF: şentürk, Mustafa. "İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir çalışmalarında şarkiyât ve Müsteşriklere Yaklaşımları". Tefsir Araştırmaları Dergisi 3 / 1 (Nisan 2019): 43-65.

Gönderim Tarihi: 25 Nisan 2019. Kabul Tarihi: 28 Nisan 2019. DOI Numarası: 10.31121/tader.557835. Araştırma Makalesi. Yayın Tarihi: 30 Nisan 2019.

GİRİŞ

Akademi literatüründe Şarkiyât (Oriental Studies) denilince daha çok 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren tümüyle Doğu kültür ve geleneklerini incelemeyi konu edinen ve Batı'da geliş(tiril)en bilimsel disiplin anlaşılır. Ancak geniş anlamda bir ideoloji olarak Şarkiyâtçılığın (Orientalism) bir taraftan Batı-Doğu ilişkilerini, diğer taraftan Doğu'yu inceleme alanı olarak seçen ilmî disiplini, başka bir taraftan da Batı(lılar)'nın Doğu(lular) hakkındaki imge, resim ve varsayımlara dayalı ideolojik muhayyilesini çağrıştırdığı bilinmektedir¹. Bu açıdan bakıldığında, “misyonerliğin ve sömürgeciliğin keşif kolu olarak” Batı'yı merkeze alan Oryantalizm nötr değil, değer yüklüdür ve yargılayıcıdır. Doğu'ya hâkim olup onu yönetmek ve yeniden kurmak gibi bir amacı güder². Oryantalizm, Doğu ile siyâseten alâkadar olan “jeopolitik bilincin”; tarihî, antropolojik, sosyolojik, ekonomik, filolojik ve estetik metinlerdeki yansımalarıdır. Dahası Oryantalizm, Doğu ile Batı'yı birbirine eşit görmeyen emperyalist bir anlayışın bilimsel keşif, psikolojik tahlil ve sosyolojik tasvirler ile inşâ ettiği çıkarlar(ı)dır. Bir kavram(a) ve anlam(a)dan çok bir oluşturu; denetleme ve idare etme niyetidir³. Ya da meşhur bir müsteşrikin diliyle söylesek, Batı'da İslâm araştırmaları yapanların ‘Müslümanların meselelerini’ halletmek gibi bir gayretleri yoktur; onlar için ‘bizzat İslâm ve Müslümanlar meseledir’⁴.

19. yüzyıla gelindiğinde Antropoloji ve Sosyoloji gibi yeni disiplin ve bilim kurumlarının ortaya çıkması ile bu modern Batılı sosyal bilimlerden destek alan Oryantalizm de akademik bir disiplin olarak kurumsallaşmış ve gelişmiştir. Oryantalist çalışmalar açısından bu dönemin bir “başarısı da” Batı'nın üstünlüğüne Doğu'nun geri kalmışlığına dâir imajın Doğulular'a da kabul ettirilebilmesidir. Dönemin oryantalist edebiyatında sıkça karşılaşılan bu ikilem “hayranlık duyulan” ile “nefret edilen” arasındadır. Bu söyleme göre Doğu'nun geniş halk kesimlerinin bazı iyi hasletleri varsa da Doğulular genellikle câhildirler ve Batulular'ın “misyonu” onları cehâletten ve despotlardan kurtarıp aydınlatmaktır⁵. Bu durumun bugün için Doğu'ya “demokrasi götürmek” misyonunu çağrıştırdığı da kabul edilecektir.

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 428.

² Edward Said, *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, trc. Selahaddin Ayaz, 4. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, trs.), 14-17; Mahmûd Hamdi Zakzûk, *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*, trc. Abdülaziz Hatip, (İzmir: 1993), V-VI.

³ Said, *Oryantalizm*, 30.

⁴ Tahsin Görgün, “Türkiye'de İslâm Düşüncesinin Geleceği ve İslâmî Düşünce Geleneği, *I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı: İslam, Gelenek ve Yenileşme = The 1st International “Kutlu Doğum” Symposium: Islam Tradition and Change (1996)*, 150.

⁵ Bulut, “Oryantalizm”, 430.

Napolyon Bonapart'ın 1798'de Mısır'ı işgal denemesi, başarısızlığına rağmen Batı'nın ve Oryantallizm'in İslâm Dünyası, özelde de Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde bir dönüm noktası sayılabilir. Zira bu olay oryantallist çalışmalar ile sömürgecilik faaliyetlerinin birlikteliğini simgeler. Napolyon'un Mısır'ı işgâle giderken yanına çok sayıda oryantallist alması ve Mısır'da Institut d'Égypte'yi kurması, bu noktada önem arz eder. Bünyesinde kimyacılar, tarihçiler, biyologlar, arkeologlar, tıpçılar ve eski eser toplayıcılarını barındıran bu enstitünün araştırmaları ünlü Description de l'Égypte'yi (Paris 1809-1828) ortaya çıkarmıştır⁶.

Bu zâviyeden bakıldığında, Oryantallizm'in 'kültürel hegemonyanın' etkisiyle sadece 'gerçek ortaya çıktığında bir balon gibi patlayacak yalanlar ve/ya masallar yığınından' ibaret olmadığını; eğitim kurumlarından kitaplar, kongreler ve dış işleri birimlerine kadar 'değişikliğe uğramadan aktarılan bir bilgi hazinesi' olduğunu da kabul etmek gerekecektir⁷.

Şarkiyât araştırmalarının -en azından bazılarının- arkasındaki bu bilgi hazinesi ve ondan kaynaklanan niteliği, bunların İslâm Dünyası'nda "göz ardı edilemeyecek" çalışmalar olarak telakkî edilmesine yol açmış ve bu çalışmalar "başvuru kaynağı" olarak refere edilir olmuşlardır. İlâhiyat ve bu arada Tefsîr çalışmaları da bunun dışında değildir. Nitekim İsmail Cerrahoğlu, Türkiye'de İslâm üzerine yürütülen çalışmaların metod bakımından Batı'daki İslâm tetkikleri seviyesine ulaşmasını temennî ederken⁸, sanki bu hususa temas etmektedir.

Müsteşriklerin modern dönemde Kur'ân'a dâir çalışmalarını merhûm Salih Akdemir'in (1435/2014) tasnîfiyle beş grupta toplamak mümkündür: *Kur'ân'da Yahûdîlik etkisi, Hıristiyanlık etkisi, hem Yahûdîlik hem de Hıristiyanlık etkisi, putperestlik etkisi iddiaları ve müsteşriklerin metodlarına karşı çıkan çalışmalar*⁹. Bu yaklaşıma sahip müsteşriklere göre İslâm; Yahûdî, Hıristiyan [ve Pagan] örf ve âdetlerinin yaygın olduğu bir bölgede ortaya çıkmış ve Hz. Muhammed "dînini" bu örf ve âdetlerden faydalanarak kurmuştur. O bakımdan birçok müsteşrik İslâm'ı yeni bir din değil de, sapık bir Yahûdî, Hıristiyan [ve Pagan] mezhebi olarak görmüş ve göstermek istemiştir¹⁰.

19. yüzyılda müsteşriklerin Kur'ân'ın "metinleşme" sürecine ve Kur'ân metninin güvenilirliğine yönelik ilgilerinin Theodore Nöldeke'nin (1836-1930) 1860'ta yayınlanan *Geschichte des Qurans (Kur'ân Tarihi)* adlı çalışması ile başladığı ve bu ilginin 20 yüzyıla kadar sürdüğü söylenebilir¹¹.

⁶ Bulut, "Oryantallizm", 431.

⁷ Said, *Oryantallizm*, 21-22.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi I*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 7.

⁹ Salih Akdemir, "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989), 193.

¹⁰ Akdemir, "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları", 197.

¹¹ Bilal Gökçür, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hususunda Oryantallist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2012): 11-17. Ayrıntılı bilgi

Oryantalistlerin bu alanda, özellikle Kur'ân'ın Hz. Peygamber (sas) zamanında yazılması ve kayıt altına alınması, Hz. Ebû Bekr (13/634) ve Hz. Osman (35/656) (ra) zamanlarında cem edilmesi ile İmam Mushaf'ın belirlenip çoğaltılması, Sahabe Mushaf'ları, Yedi Harf ve Kırâatler meselelerine yoğunlaştıkları görülmektedir¹².

Oryantalistlerin o dönemdeki bu tür rahatsız edici çalışmalarına İslâm düşünürleri ilgisiz kalmamış; meselâ Mûsâ Cârullah (1369/1949) açıkça isimlerine yer vermeyip onları doğrudan muhatap almamış olsa da, Kur'ân'ın cem edilmesi meselesini özetlemiş ve Nöldeke ile başlatılan tartışmalara âdetâ cevap vermiş¹³ ve konuya ilişkin *Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif* ile *Tashîb-i Resm-i Hatt-ı Kur'ân, Hurûfu Evâilî's-Süver* ve *Tertîbü's-Süveri'l-Kerîme* gibi eserler kaleme almıştır¹⁴.

Bilindiği gibi, tam da Cârullah'ın vefât etmiş olduğu 1949 yılı Cumhûriyet Türkiye'si'nde, Ankara'da ilk İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Fakültenin ilk talebelerinden biri de, daha sonra "Cumhûriyet tarihinin ilk tefsîr profesörü" unvanıyla anılacak olan ve makalemizin konusunu oluşturan İsmail Cerrahoğlu'dur¹⁵. Cerrahoğlu; *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* isimli tezi ile 1961'de doktorasını vermiş, 1967'de *Yahyâ İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu* adlı teziyle doçent, 1975'te de profesör olmuştur. 1976-1978 yılları arasında Erzurum İslâmî İlimler Fakültesi'nde dekanlık ve hocalık, 1978-1996 yılları arasında da Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yapmış, birçok lisansüstü tez yönetmiş, çok sayıda eser kaleme almıştır. Cerrahoğlu, emekli olup hâlen Sakarya İli Hendek İlçesi'nde ikamet etmektedir¹⁶. Yazdığı *Tefsir Usûlü* ve *Tefsir Tarihi I-II* eserleri birçok İlahiyat Fakültesi'nde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş ve okutulmaktadır. Cerrahoğlu yüzlerce talebe ve onlarca hoca yetiştirmiş, "hocaların hocası" unvanını fazlasıyla hak etmiş duâyen bir hocamızdır. Allah'tan hocamıza hayırlı ve bereketli ömür niyaz ederiz.

Belirttiğimiz gibi, İsmail Cerrahoğlu ülkemizdeki tefsir akademisyenlerinin öncülerindedir. Ülkemizde tefsir sahasında müsteşriklere verilen tepkilerin başlangıç aşamasındaki durumunu tespit

inçin ayrıca bk. *Kur'ân ve Oryantalistler*, 1. Baskı (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 176-192.203-225; Muhammed Mustafa el-A'zami, *Kur'ân Tarihi*, trc. Ömer Türker, Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayınları, 2006), 369-389.

¹² Selahattin Sönmezsoy, *Kur'ân ve Oryantalistler*, 32; Bilal Gökür, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı", 17-26.

¹³ Gökür, "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı", 12.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Şentürk, "Mûsâ Cârullah'ın Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif Adlı Eseri ve Tefsir İlmi Açısından Değeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, 42, (2014): 107-125.

¹⁵ Gökhan Atmaca, "İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 21 (2014): 148-149; Harun Savut - Ayşenur Özbakkal, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri = Prof. İsmail Cerrahoğlu's Life and Works", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Theology Faculty of Bülent Ecevit University*, 2 (2017): 157, 160-161.

¹⁶ Savut - Özbakkal, "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", 162-163.

ve konunun seyrini takip açısından, Cerrahoğlu'nun müsteşriklere yaklaşımlarını ele almak bize göre önemli bir husustur.

Araştırmamız; Cerrahoğlu'nun iki temel eseri, doktora tezi *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* ile doçentlik tezi *Yahyâ İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu* ve iki ders kitabı *Tefsir Usûlü* ve *Tefsir Tarihi I-II* ve yayınlanmış bazı makaleleri temelinde yürütülecektir.

1. Cerrahoğlu'nun Şarkiyât'a ve Müsteşriklere Yaklaşımları

İsmail Cerrahoğlu; müsteşriklerin Kur'ân çalışmalarını, “Batı’da Kur’ân Tetkikleri” ile “Oryantalizm ve Batı’da Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar” isimlerini taşıyan ve ikincisi - çok az ilâveyle- birincisinin tekrarı mâhiyetinde iki müstakil makalesinde incelemiştir.

Cerrahoğlu, Batı’da 11. yüzyılda Haçlı Seferleri ile başlayan Doğu ilim, kültür ve hazinelerinin Batı’ya taşınması serüvenini ele aldığı ilk makalenin yazılış gerekçesini, “Batı dünyasında Kur’ân-ı Kerîm hakkında yapılan tercüme ve araştırmaları ortaya koymak, onların ilmî zihniyetlerini ve takip ettikleri usûlü anlayabilmek için, Batılılar’ın doğu ilim dünyası ile münasebetlerini tetkik etmemiz gerekecektir” şeklinde açıklamaktadır¹⁷.

Ona göre Oryantalizm; Doğu’nun medeniyeti, kültürü, sanatı, fıkriyatı, kısacası “Doğu bilimleridir”. Oryantalist (müsteşrik) ise, Doğu’nun meseleleri ile meşgul olan kimse demektir. İslâm Hukuku uzmanı da, Çin dilleri bilgini de, İran sanatı araştırmacısı da, Şamanizm uzmanı ve/ya bir Hind dinleri âlimi de oryantalist sayılırlar¹⁸. Oryantalizm çok boyutlu olup konuları üzerinde bir ittifak yoktur. Ayrıca bazı gerçekleri barındırmasına rağmen içerisinde lüzumsuz ve faydasız bilgiler de çoktur¹⁹.

Cerrahoğlu’na göre 14. Louis’nin 1691’de şark harflerini ihtivâ eden bir krallık matbaası kurması ve Doğu’daki yazmaları toplamaları için bilgin ve misyonerler göndermesi ile başlangıçta Kilise ve krallar tarafından Hıristiyanlığı yaymak amacıyla kullanılmak istenen Oryantalizm yeni bir aşamaya geçmiştir ki o da diplomasiye yardımcı olacak olan siyasî ve ticarî hulûl politikasıdır. Bu nedenle 18 Kasım 1669 tarihli krallık konseyi kararı ile altı Fransız genci İstanbul ve İzmir’e şark dillerini öğrenmek için gönderilmiştir²⁰.

¹⁷ İsmail Cerrahoğlu, “Batı’da Kur’ân Tetkikleri”, *Vakıflar Dergisi*, 11 (1976), 323.

¹⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989), 95.

¹⁹ Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur’ân ve Kur’ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, 95.

²⁰ Cerrahoğlu, “Batı’da Kur’ân Tetkikleri”, 326.

Cerrahoğlu, modern Oryantalizm'in başlangıcını ise Fransız İnkilâbı'ndan (1789) sonra cumhuriyetçi hükûmetin 29 Nisan 1795'te Paris'te *l'Ecole Supérieur des Langues Orientales Vivantes*'in (Yaşayan Şark Dilleri Okulu) kurulmasıyla başladığını ve Sylvestre de Sacy'nin kurduğu ve idare ettiği bu okulun bütün Avrupa'ya müsteşrikler yetiştirdiğini söyler²¹.

Cerrahoğlu, Batılılar'ın Kur'ân ile ilmî olarak ilk defa Cluny'nin başpapazı Pierre le Vénérable'in (Peter the Vénérable) (1092-1156) 12. asrın ortalarına doğru Toledo'yu ziyaret etmesiyle başladığını, zira bu zâtın İslâm'la aklî bir şekilde mücadele edecek ve İslâm'ın bütün problemleriyle meşgul olacak bir ekip kurduğunu ve bu ekibin ilk görevinin Kur'ân'ı Latince'ye çevirmek olduğunu belirtir²²; devamında da günümüze değin Batı'da yapılan Kur'ân tercümeleme²³ dâir bir panorama sunar. Batılılar'ın ayrıca Hz. Peygamber'in monografisi ve Nöldeke'den itibaren Kur'ân'ın menşei ve toplanması ile ilgilendiklerini söyleyerek Régis Blachère ve Rudi Paret (1905-1983) ile onların çalışmalarına değinir²⁴.

Orta Çağda Haçlı Seferleri sebebiyle, Kilise ve kralların teşviki ile misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlamak ve önceliği misyonerlik olmak üzere “bir nevi” Oryantalizm kurulmuş ancak 18. yüzyıla gelindiğinde oryantalist hareket şekil ve yön değiştirmiş, ticarî öncelikler ve sömürgecilik öne çıkmış; Avrupalılar'ın müstemlekelerindeki Müslümanları “iyi” idare edebilmek için, onların dinî durumlarını iyi bilmeleri gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Cerrahoğlu'na göre, Oryantalizm söz konusu olunca “ilim ilim içindir”, zihniyeti hâkim olmamış, ilim daima başka bir maksada âlet edilmiştir. Yine ilmi başka maksatlar için kullanan Avrupalılar'ın İslâmiyet'le ilgili tetkikleri de kin ve garazlarla doludur. Zira oryantalistlerin çoğunun amacı İslâm'ın rûhî ve kültürel değerlerini inkâr etmek ve küçük düşürmektir. Onlar, diğer medeniyetlere sevgi ve takdir hisleri beslerken, İslâm'a karşı aynı usûlü kullanmazlar²⁵.

“Baska bir din üzerinde araştırma yapan bir araştırmacıya tesir eden en mühim âmillerden biri, araştırmacının hâlihazır[da] yaşadığı hayat ve bu hayatın çocukluğundan beri kendisine yaptığı tesirdir” değerlendirmesini yapan Cerrahoğlu, kişinin çocukluğundan beri aldığı dinî telkinlerin tesirinden kolay kolay kurtulamayacağına ve bu çerçevede İslâm üzerine çalışan müsteşriklerin hemen çoğunun Hıristiyan veya Yahûdî olduğuna dikkat çeker. Yeni oryantalistlerin İslâm'a düşmanlıklarını eskiler kadar ızhâr etmeseler de, Bernard Lewis'e atıfla Batılılar'ın İlâhiyat konusundaki peşin

²¹ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 327.

²² Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 327.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Yaşar, *Avrupa ve Kur'an: Avrupa'da Kur'an Araştırmaları ve Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*, (İzmir: Tıbyan Yayınları, 2002), 72-382; Thomas E. Bunman, *Latince Kur'an Çevirileri 1140-1560*, trc. Nisan Alıcı, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2013), 9-269.

²⁴ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 329-332; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 217-219.

²⁵ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 332-333.

hükümlerinin izlerinin hâlâ bazı modern âlimlerin eserlerinde ve ilmî bahislerin dipnotlarının arkasında gizli olarak görüldüğünü söyler. “Yeni” metodlarla tetkik ve inceleme yapan çağdaş müsteşrikler, peşin hükümlerden ve hissiyattan uzak kaldıklarını iddia ediyorlarsa da, belirli, küçük bir noktada da olsa kin ve garazlarını göstermekten kendilerini alamazlar²⁶. Cerrahoğlu'na göre pek çok müsteşrikin eserinde önyargıya dayalı iki mesele kendisini gizli ve/ya açık gösterir: *Birincisi*, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sıhhati ve Kendisine peygamberlik gelmeden önceki durumu; *ikincisi* ise, Kur'ân'ın menşei ve bir vahiy mahsulü olup olmadığı meselesidir²⁷. Çalışmanın devamında müsteşriklerin özetle Hz. Muhammed'in peygamber, Kur'ân'ın da vahiy olmadığına dâir Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a dönük ön yargılı bakışlarına örnekler verir ve kendince savunmada bulunur²⁸.

Cerrahoğlu, Kur'ân'ın Avrupa'da yapılan Arapça basım ve tercümelerinin, her şeyden önce siyasî ve iktisadî çıkarlar ve özellikle İslâm memleketlerinde yürütülen sömürgecilik ve misyonerlik çalışmalarının başarıya ulaşması için yapıldığını belirtir²⁹.

Oryantalizm, Cerrahoğlu'na göre bir yönüyle “Batı Hıristiyan dünyasının İslâm tehlikesi karşısında var olabilme davasıdır” ve Bağdat'taki Beytü'l-Hikme'de üretilen bilginin peşine düşmek şeklindeki başlangıcı 9-10. yüzyıllara kadar götürülebilir. Hem bu “Eski Oryantalizm” hem de Fransız İhtilâli'nden sonra *Yaşayan Şark Dilleri Okulu*'nun kurulmasına dayandırdığı “Modern Oryantalizm”, Avrupa-Hıristiyan âleminin İslâm karşısındaki büyük korkusunu aksettirir. O bakımdan Oryantalizm çalışmalarıyla Doğu'nun ve bilhassa İslâm âleminin, Avrupa tarafından eritilmesi, yok edilmesi ve/ya en azından Batı'ya yabancılığı ve/ya tesiri ortadan kaldırılarak, Doğu'nun [ve tabii ki İslâm'ın] kendileri için bir tehlike olmaktan çıkarılması hedefini güder³⁰. Nihâyet Cerrahoğlu'na göre “bugünün modern Oryantalizm'inin aynı zamanda Kapitalizm'in, geri kalmış ülkeleri Avrupa'nın bir kolonisi yapmanın bir parçası olduğunu söylemek, pek de yanlış sayılmaz”³¹.

20. yüzyılda Paris'in merkezinde olduğu Oryantalizm'in kısılcındaki Doğu, Avrupa'nın ve Avrupalılar'ın ihtiyaçlarına göre yorumlanmıştır. Buna göre artık yalnızca oryantalistlerin gösterdiği Doğu “gerçek Doğu'dur”³².

Cerrahoğlu'na göre, Hıristiyan Avrupa, Ortaçağ'dan beri kaba kuvvetle mağlup edemediği Doğu'yu bir iki asırdan beri fikir savaşı ile dize getirme çabasıdadır. Bu noktada Oryantalizm; bir

²⁶ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 333-334; İsmail Cerrahoğlu, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV (1981): 73.

²⁷ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 334.

²⁸ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 334-342; Cerrahoğlu, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, 74.

²⁹ Cerrahoğlu, “Batı'da Kur'ân Tetkikleri”, 329.

³⁰ Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, 97.

³¹ Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, 103.

³² Cerrahoğlu, “Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar”, 104-105.

tarafından misyonerlik, sömürgecilik ve ticaretlerinin öncüsü olmuş diğer taraftan kendileri için “en büyük düşman” addettikleri İslâm’ın temelinde dinamit koymuştur. Bu doğrultuda Müslümanların yüksek değerlerini, bir hiç mesabesine indirmek, batılılar için zevkli bir çalışma vesilesi olmuştur. Onlar bu çalışmalarıyla, Müslümanlar arasında tarihini inkâr eden bir nesil yetiştirmeye ve yine bunlar vasıtasıyla kendi fikirlerini kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Çağımızda İslâm ülkelerinde ve bâhusus ülkemizde görülen “ilhâd” hareketleri, bu çalışmaların bariz bir neticesidir³³. Cerrahoğlu, en nihâyetinde oryantalistleri açıkça “İslâm düşmanı” olarak niteler³⁴.

1.1. Cerrahoğlu'nun Müsteşriklere ve Eserlerine Yaptığı Atıflar

Araştırmamızın bu kısmında, Cerrahoğlu'nun eserlerinde müsteşriklere ve çalışmalarına atıflarından örnekler sunulacak, sonraki başlıklar altında ise bu atıfların hangi durum ve gerekçelerle yapıldığı detaylandırılacaktır.

İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller* adını taşıyan ve 1968'de basılan doktora tezinin önsözünde, kitabının gerekçesi sadedinde, Kur'ân tarihi ve ilimlerine dâir Türkçe yazılmış derinlikli çalışmaların olmadığını söyler. Ancak Batı'da Theodore Nöldeke'nin *Geschichte des Qurans*'ı, Ignaz Goldziher'in (1850-1921) *Die Richtungen der Islâmischen Koranauslegung*'ı, Arthur Jeffery'nin (1893-1959) neşrettiği *Kitâbü'l-Mesâhif* ile *Mukaddimetân fî Ulûmi'l Kur'ân*'ı ve Régis Blachère'in (1900-1973) ve *Introduction au Coran*'ını bu alanda yapılmış önemli çalışmalar arasında kabul eder³⁵.

Bu çalışmasında; Vasilij Viladimirovic Barthold (1869-1930) ve *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne, Régis Blachère ve *Introduction au Coran*'a, Carl Brockelmann (1868-1956) ve *Geschichte der Arabischen Litteratur*'üne (GAL), Bernard Carra de Vaux (1867-1953) ve *Les Penseurs de l'Islâm*'a, Ignaz Goldziher ve *Mezâhibü't-Tefsiri'l-İslâm*'sine, Arthur Jeffery ve *Materials for The History of The Text of The Qur'an* ile *Mukaddimetân fî Ulûmi'l Kur'ân...'*a, Louis Massignon (1883-1962) ve *Recueil de Textes Inédits Concernant l'Histoire de la Mystique en Pays d'Islam*'a ve Adolf Grohmann (1887-1977) ve *From the World Arabic Papyri* kitaplarına atıflarda bulunur³⁶.

Aynı eserinde *The Encyclopaedia of Islam*'ın çevirisi olan ve 1940-1987 yılları arasında yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*'ne ve onda maddeler yazmış olan Carl Brockelmann, Frantz Buhl (1850-1932),

³³ İsmail Cerrahoğlu, “Dünden Bugüne Kur'ân-ı Kerim Anlayışımız”, *Kutlu Doğum Haftası, 12-17 Ekim 1989* (1990): 139.

³⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 296; İsmail Cerrahoğlu, “Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış II”, *Diyânet İlmî Dergi [Diyânet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 88-89 (1969): 264.

³⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 5.

³⁶ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 71; 5, 103, 157; 100, 116, 126, vd., 139; 52, 54; 5, 45, 55; 133, 135, 136; 52.

Carra de Vaux, Josef Horovitz (1874-1931), Ignatij Julianovič Kračkovskij (1883-1951), Louis Massignon, Bernhard Moritz (1859-1939), M. Schimitz, Laura Veccia Vaglieri (1893-1989) ve Thomas Hunter Weir (1865-1928) gibi müsteşriklere de müracaat eder³⁷.

Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu* adını taşıyan ve 1970'te basılan doçentlik çalışmasında ise; Carl Brockelmann'ın *GAL*, Goldziher'in *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*'si, Arthur Jeffery'nin (1893-1959) *Materials for The History of The Text of The Qur'an*'ı ile *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*'ına ve Reinhart Pieter Anne Dozy'nin (1820-1883) *Supplement aux Dictionnaires Arabes* çalışmalarına yer verir³⁸.

Aynı şekilde *The Encyclopaedia of Islam*'da maddeleri bulunan Robert Brunschvig (1901-1990), Maurice Gaudfroy Demombynes (1862-1957), E. Graefe, Georges Marçais (1876-1962) ve G. Yver gibi müsteşriklere atıflar yapar³⁹.

İsmail Cerrahoğlu, lisans talebelerine ders kitabı olarak hazırladığı *Tefsir Usûlü*'nde de müsteşriklere, onların görüş ve eserlerine yer vermiştir. Barthold'un *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne, Brockelmann'ın *GAL*, Goldziher'in *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*'sine, Alfred Guillaume'ın (1888-1965) *Garbde İslâm Tetkikleri*'ne, Arthur Jeffery'nin *Materials for The History of The Text of The Qur'an*, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* ve *Mukaddimetân fî Ulûmi'l Kur'ân...* çalışmalarına, Albin de Biberstein Kazımırski'nin (1808-1887) *Le Coran*'ına, Henri Lammens'in (1862-1937) *L'İslâm*'ına, Massignon'un *Recueil de Textes Inédits Concernant l'Histoire de la Mystique en Pays d'Islam*'a, E. Montet'in *Le Coran*'ına, Nöldeke'nin *Remarques Critiques sur le Style et la Syntaxe du Coran*'ı ve *Geschichte des Qorans*'ına ve Régis Blachère'in *Introduction au Coran*'ına müracat eder⁴⁰.

Yine *The Encyclopaedia of Islam*'a ve burada madde yazmış olan Buhl, Carra de Vaux, Mc Donald, F. Hommel, M. T. Houtsama, Clément Imbault Huart (1854-1926), Fritz Krenkow (1872-1952), B. Moritz, Johannes Pedersen (1883-1977), L. Veccia Vaglieri ve T. H. Weir ile Arent Jan Wensinck'in (1882-1939) çeşitli maddelerine başvurur⁴¹. Ayrıca *The Universal Jewish Encyclopedia*'ya ve yazarlarından Cohen Simon'a atıf yapar⁴².

³⁷ *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 132; 169; 110; 67; 172; 172; 52; 173; 98; 175.

³⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970), 19, 22, 23, 48; 136, 122; 122, 124.

³⁹ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 205; 205; 206; 209; 211.

⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 256; 153-154, vd.; 157, 262, vd.; 44; 33, 234; 218; 157; 248; 214, 218; 34, 36, 53, vd.; 53, 63-64, vd..

⁴¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 54, 72, 98 vd.; 62; 44; 319; 319; 294; 33, 35; 86; 165; 236; 324; 34, 36-37.

⁴² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 323.

Cerrahoğlu'nun, bir diğer ders kitabı *Tefsir Tarihi I-IP*'de de müsteşriklere ve eserlerine yer verdiği görülmektedir. Barthold'un *İslâm Medeniyeti Tarihi*'ne, Régis Blachère'in *Introduction au Coran*'ına, Brockelmann'ın *GAL*, Carra de Vaux'un *Les Penseurs de l'İslâm*'ına, Victor Chauvin'in *Bibliographie des Quvrages*'ine, Dozy'nin *Supplement aux Dictionnaires Arabes*'ine, Goldziher'in *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*'si ile *el-Akâde ve's-Şerî fi'l-İslâm*'ına, Arthur Jeffery'nin *Materials for The History of The Text of The Qur'an*, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an* ve *Mukaddimetân fî Ulûmi'l Kur'ân*... çalışmalarına, Henri Lammens'in *L'İslâm*'ına, Bernard Lewis'in (1916-2018) *Usûlü'l-İsmâiliyye*'sine, Massignon'un *Essai Sur les Origines du Lexique Technique de la Mystique en Pays d'İslâm* ve *Recueil de Textes Inédits Concernant l'Histoire de la Mystique en Pays d'Islam* adlı eserlerine, E. Montet'in *Le Coran*'ına, Montgomery Watt'ın (1909-2006) *Bell's Introduction to the Qur'an*'ına, Nöldeke'nin *Geschichte des Qurans*'ına, J. D. Pearson'un (1911-1997) *Index İslâmicus*'una müracat eder⁴³.

Roger Arnaldez'in (1911-2006) "Le Mol Divin et le Moi Humaine d'après le Commentaire Coranique de Fahr al-Din al-Râzi", (*Studia İslâmica*, XXXVI, p. 71-97) ve Tassy de Garcin'in "Chapitre Inconnu du Coran" (*Journal Asiatique*, Paris, 1842) makalelerine atıf yapar⁴⁴.

Yine *The Encyclopaedia of Islam*'a ve burada Brockelmann, Martinus Theodorus Houtsma (1851-1943), Clément Huart, Bernard Lewis, L. Massignon, James Robson (1890-1981), L. Veccia Vaglieri ve A. J. Wensinck tarafından yazılan çeşitli maddelere başvurur⁴⁵. Ayrıca *Encyclopedia of Religion and Ethice*'te C. Browne'a atıfta bulunur⁴⁶.

Belirttiğimiz gibi, İsmail Cerrahoğlu'nun özel olarak müsteşriklerin Kur'ân çalışmalarını ele aldığı "Batı'da Kur'ân Tetkikleri" ile "Oryantalizm ve Batı'da Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar" isimlerini taşıyan farklı zamanlarda yazılmış makaleleri de vardır. Ayrıca çeşitli tarihlerde akademik dergilerde yayınlanmış olan çok sayıdaki makalesinde de oryantalistlere ve eserlerine atıf yaptığını görmekteyiz⁴⁷.

⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 17; 124; 96, 98, 181-182; 102, 175, 253, vd.; 130; 17, 97, 182, 370; 37, 90, 92, 232; 17; 359; 178-179, 181-182, 185; 29; 370. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 22, 154-155, 266; 124-125; 16; 15; 338, 348.

⁴⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 371; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 216.

⁴⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 92; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 168; 338, 348; 9, 15; 266.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi II*, 338.

⁴⁷ Bk. İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 6 (1962): 9; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiiler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X (1963): 104-105, 108, 115; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1963): 81-83, 89; İsmail Cerrahoğlu, "Hz. Muhammed'in En Büyük Mucizesi Kur'an-ı Kerim", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 68-69 (1968): 18; İsmail Cerrahoğlu, "Peygamberimiz ve En Büyük Mu'cizesi Kur'an-ı Kerim", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, Özel Sayı (1970): 49-50; İsmail Cerrahoğlu, "Ali İbn Abî Talha'nın Tefsir Sahifesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII (1969): 73; İsmail Cerrahoğlu, "Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış I", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 86-87 (1969): 204-205; Cerrahoğlu, "Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış II", 264; İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah İbn-i Mesud ve Tefsirdeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 98-99 (1970): 202, 204;

1.2. Cerrahoğlu'nun Müsteşriklere İtibar Ettiği Hususlar

İsmail Cerrahoğlu'nun tefsîr ilmi ve tarihine ilişkin bazı rivâyet ve bilgiler konusunda müsteşriklerin görüşlerini dikkate aldığı, onlara itibar edip atıfta bulunduğu görülmektedir. Onun bazen kırâat meselesinde, bazen isrâiliyatla ilgili bir değerlendirmede, bazen Sahabe ve Tâbiûn ya da sonraki müfessirlerden biri hakkında, bazen bir kelimenin kökeni, bazen bir kırâat rivâyetinde, bazen Kur'ân'ın tercümesi ve üslûbu hakkında müsteşrikleri dikkate aldığını görürüz.

Cerrahoğlu, ittifakla kabul edildiği üzere, eski Arap yazısının nokta ve harekelerden mahrum olduğunu söylerken kırâat ihtilaflarının en önemli sebeplerinden biri olarak bu durumu gösterir ve bunu Goldziher'e atıfla delillendirmeye çalışır⁴⁸. Ancak kırâat ihtilaflarının sebebi konusundaki biraz da indirgemeci olan bu yaklaşım, bize göre hatalıdır. Zira Kur'ân'ın kayıt altına alınmasındaki temel unsur hıfzdır ve/ya İbnü'l-Cezerî'nin (833/1429) ifadesiyle “Kur'ân'ın naklinde [sadece] yazıya değil hâfızalarda bulunan hıfza itimâd edilir”⁴⁹. Kırâat meselesinin müsteşrikler tarafından en fazla istismâr edilen konu olduğunu ifade eden Cerrahoğlu'nun buradaki yaklaşımı doğrusu şaşkıncıdır.

Cerrahoğlu, isrâiliyatın İslâm kültürüne bir kısım Yahûdî mühtedîler aracılığıyla girdiğini belirtirken bazı müsteşrikleri kaynak gösterir⁵⁰.

Sahâbî müfessirlerden İbn Abbas'ın (68/687-88), Tefsîr, Hadîs ve Fıkıh sahalarında kazanmış olduğu şöhreti, siyâsî hayatında kazanamamış olduğu iddialarına ve hakkındaki muhtelif dedikodulara, L. Veccia Vaglieri'ye atıfla, bu ithamların tarafsızlıktan ve ilmî değerlendirmelerden uzak olduğunu söyleyerek cevap verir⁵¹. Regis Blachère'e atıfla, müfessirlerin İbn Abbas'ın ismi altında, Yahûdî ve Hristiyanlık tesiri altında kalmış efsaneleri tefsîre derc ettiklerini belirtir⁵². Aynı şekilde İbn Mes'ûd'un mushafının kenarına düştüğü notlar ve onun şîi olduğu iddiaları ile İbn Mes'ûd hakkında şüphe oluşturmak istemelerine cevap verir⁵³. Yine Tâbiûn müfessirlerinden Mücâhid'in

---

İsmail Cerrahoğlu, “Bazı Sûrelerin Başlangıç Harfleri”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 108-109 (1971): 166, vd.; İsmail Cerrahoğlu, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 110-111 (1971): 4, 37, 54, vd.; İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 2 (1972): 74, 76-77, 80; İsmail Cerrahoğlu, “Kur'anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (1975): 90-92; İsmail Cerrahoğlu, “Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (1975): 107, 118; Cerrahoğlu, “Garânik Meselesinin İstismarcıları”, 69-91; İsmail Cerrahoğlu, “İlhâd Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhâd Hareketleri”, *İslâmî Araştırmalar*, 5 (1987): 6; Cerrahoğlu, “Dünden Bugüne Kur'ân-ı Kerim Anlayışımız”, 139.

⁴⁸ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 51-52; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 86.

⁴⁹ Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), 1: 6. Kırâatlere dönük oryantalist yaklaşımlar ve eleştirisi için bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2001), 350-358.

⁵⁰ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 67, 71.

⁵¹ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 98; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 236; Cerrahoğlu, “Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri”, 74.

⁵² Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 103; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 98.

⁵³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 87-90.

(103/721) re'y ekolüne mensup olduğunu, Goldziher'in bir değerlendirmesiyle teyîd etmeye çalışır⁵⁴.

Cerrahoğlu, *İslâm Ansiklopedisi* "Tefsir" maddesini yazan Carra de Vaux'ın, "Kur'ân tefsiri, Hadis'in bir dalıdır" şeklindeki yaklaşımının, tefsîr ameliyesinin sadece rivâyete dayalı olarak yürütülmesi durumunda belki geçerli olabileceğini, ancak tefsirde dirâyet olgusunun göz önüne alındığında bu değerlendirmenin doğru olamayacağını ifade eder⁵⁵.

Mukâtil b. Süleyman'ın (150/767) kütüphanelerde eserlerini sayarken Brockelmann'ın *Tefsiru Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'ân*'ının yanısıra *et-Tefsîr fi Müteşâbihü'l-Kur'ân*'ının da mevcut olduğu değerlendirmesine karşın, Massignon'a da atıfla bu ikinci eserin *et-Tefsîrü'l-Kebîr* olduğunu, zira onun *Müteşâbihü'l-Kur'ân* adlı eserinin varlığının bilindiğini söyler⁵⁶. Yine Mukâtil ile ilgili olarak Massignon'un "hukûken Zeydî olup, itikâden de Cehmiyye'ye hasım idi" ve İmam Şâfi'ye atfen (204/820) 'tefsîrde müracat edilecek kimsenin Mukâtil olduğu', ayrıca onun Yahûdî ve Hıristiyan kaynaklara başvurma cesareti gösteren ve Kur'ân tefsîrinin belirli kaidelerini ilk defa derleyen kimse olduğu değerlendirmelerini nakleder⁵⁷.

Cerrahoğlu'nun Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîrinin önemini anlatmak için Goldziher'in "Kur'ân tefsîri için ilk merhale, bizzat Kur'ân'ın kendisi üzerinde durmaktır" görüşüne atıf yapmasını⁵⁸ oldukça şaşırtıcı bulduğumuzu belirtmeliyiz. Zira Selef'in aslında çok güzel anlayıp uyguladığı ve İbn Teymiyye'nin (728/1328) formüle ettiği bu yaklaşımı pekiştirmek için atılacak onca İslâm âlimi varken, bir müsteşrikin seçilmiş olması oldukça gariptir.

Jeffery ve Dozy'e atfen Nûr Sûresi 35. âyette geçen المشكوة/el-Mişkât kelimesinin Habeşçe olduğu naklini yapar ve fakat herhangi bir değerlendirmede bulunmaz⁵⁹. Yine Jeffery'e atıfla İbn Mes'ûd (32/652-53) kırâtini destekler⁶⁰.

Taberî'nin (310/922), Übey b. Kâ'b'ın (33/654 [?]) Ra'd Sûresi 13. âyetin ilk kısmını "ورقيب" ilâvesiyle okuduğu rivâyetini aktaran Cerrahoğlu, bunu teyîd için bir de Jeffery'e göndermede bulunur⁶¹.

Cerrahoğlu, Kur'ân'ın insanlığı âciz bırakan mükemmel üslûbu karşısında, yalnız Müslümanların değil, Arapça bilen ve bilmeyen gayr-i müslimlerin hatta müsteşriklerin bile hayran kaldıklarını

⁵⁴ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 108-109; Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 58-59; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 262.

⁵⁵ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 110; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 155-156, 279.

⁵⁶ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 132-133.

⁵⁷ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 135-136; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 248; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 178.

⁵⁸ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 63.

⁵⁹ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 124.

⁶⁰ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 137-138.

⁶¹ Cerrahoğlu, *Yahyâ İbn Sallâm*, 136, 139.

söyleyerek Blachère, Lammens, Goldziher, Edward Henry Palmer (1840-1882) ve Hartwic Hirschfeld (1855-1934) gibi müsteşriklerin sözlerinden alıntılarla bunu desteklemeye çalışır⁶².

Kur'ân'ın başka dillere tercümesinin handiyse imkânsız olduğunu ifade eden Cerrahoğlu, bu görüşünü desteklemek için, Montet, Georges Sale (1697-1736), Marmaduke Pickthal (1875-1936) gibi Kur'ân'ı Batı dillerine çevirmiş olan bazı müsteşriklerin değerlendirmelerine başvurur⁶³.

İslâmî kaynaklarda genellikle “dînî oluşum” olarak gösterilen bâtinî hareketlerin aslında [siyâsî], ekonomik ve sosyal yönleri olduğuna dikkat çeken Cerrahoğlu, Müslüman âlimlerin “ıskaladığı” bu durumu Avrupalı müsteşriklerin atlamadığını ve söz konusu hareketlerin bu amaçlarına değindiklerini söyler⁶⁴.

Netice itibarıyla, Cerrahoğlu'nun müsteşriklere itibar ettiği hususların çok fazla olmadığını söyleyebiliriz. Ancak kırâat ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîrinin önemi örneklerinde görüldüğü gibi, Cerrahoğlu'nun bazen hiç dikkate alınmaması gereken konularda müsteşriklere itibar etmesi ve onları önemsemesi garipsenecek bir durumdur.

1.3. Cerrahoğlu'nun Müsteşriklere Cevap Verdiği ve/ya Eleştiri Yönelttiği Hususlar

Yukarıda oryantalistlere karşı reaksiyoner duruşunu aktardığımız İsmail Cerrahoğlu'nun, beklendiği gibi onlara pek çok konuda muhalefet etmesi, eleştiri yöneltmesi ve Kur'ân'a, Hz. Peygamber'e, tümüyle İslâm'a 'saldırılarına' cevaplar vermesi tabiidir. Nitekim onun; müsteşriklerin dillerine doladıkları kırâat meselesi, bazı sahâbî ve sonraki dönem müfessirleri ile ilgili asılsız iddiaları, bazı Kur'ân kelimelerinin ve kıssalarının kökeni, vahiy kâtipliği müessesesi, Kur'ân'ın kayıt altına alınması sürecindeki tartışmalar, Müslümanların nesh teorisini Kur'ân'daki “tutarsızlıkları” gidermek için ihdâs ettikleri iddiası, hurûfu mukatta'a ve Kur'ân'daki yeminlerle ilgili asılsız beyânları, Garânik meselesi ve 'Kur'ân'ı Kur'ân dışında' aramaları gibi hususlarda bir taraftan onlara cevaplar verdiği, diğer taraftan eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda Cerrahoğlu'nun eleştirilerinden nasibini alan ve biri 'dışarıdan' diğeri 'içeriden' olan iki kesim daha vardır. Bunlar, oryantalistlerin maşası konumundaki yerli işbirlikçiler ile özellikle Kur'ân'ın cem'i ve kırâatler konusunda oryantalistlere malzeme vermiş olan Müslüman râvî ve âlimlerdir.

İsmail Cerrahoğlu, Müslümanlar için aslında bir “nimet” olan kırâat meselesinin müsteşrikler için bir “ganimete” dönüştüğünü ve onlar tarafından en fazla istismâr edilen konu olduğunu söyler.

⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 157.

⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 213-214; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 29; Cerrahoğlu, “Hz. Muhammed'in En Büyük Mucizesi Kur'ân-ı Kerîm”, 18; Cerrahoğlu, “Peygamberimiz ve En Büyük Mu'cizesi Kur'ân-ı Kerîm”, 49-50.

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 359-360.

Ancak bu meselenin “müsteşriklere hak verdirecek kadar dizginsiz bir hâl aldığı” belirtmeden de geçmez⁶⁵.

Goldziher'in, İbn Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'in tefsîr sahasındaki konumlarına dikkat çekip Hz. Peygamber'in onları methetmesini de hatırlatarak kırâat hususundaki şöhretli durumlarının Hz. Osman ve Zeyd b. Sâbit'ten daha yüksek olduğunu, ancak Müslümanların onların kıraatine önem vermemekle suçlamasına, Cerrahoğlu “Hz. Peygamber'in bu iki şahsı methetmesi her ikisinin kırâtının de huccet olduğuna delâlet etmez. (...) Hz. Osman'ın mushafı icmâen kabul edilmiş ve ona hiçbir itiraz vâki olmamıştır” şeklinde cevap verir⁶⁶.

Cerrahoğlu, 1962'de kaleme aldığı bir makalesinde, Goldziher'den nakille, Mukâtil'in isrâiliyat tesiri altında kalarak İsrâ Sûresi 58. âyeti İstanbul'un fethi ve Endülüs'ün yıkılması şeklinde tefsîr ettiğini söyler⁶⁷. Ancak ne hikmetse kendisinden beklenmeyecek bir şekilde bu anakronik yoruma bir şerh düşmez. Belki de bunu daha sonra fark ettiği için, 1968'de yayınladığı *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*'nda, Goldziher'in, Mukâtil'in âyeti tefsir ederken isrâiliyat tesiri ile gâibden haber verme gibi bir yola tevessül ettiğini nakleder ve fakat bu sefer de “gâibden haberin” İstanbul'un fethi ve Endülüs'ün yıkılması' olduğundan söz etmez. Ancak burada daha önceki çalışmasında ihmâl ettiği şu açıklamayı yapar: “Bu âyeti, Mukatıl Tefsîri'nde kontrol ettiğimizde, Makdîsi'ye dayanarak nakledilen bu haberi görmemekteyiz”. Ayrıca karşılaştırma için Mukatıl'in tefsîrinin ilgili sayfasını da alıntılar⁶⁸.

Cerrahoğlu, müsteşriklerin Kur'ân kelimesinin menşei ile ilgili görüşlerini ele alır. Buna göre Araplar yazı tekniğini kuzey komşuları Sâmi kavimlerden aldıkları için okuma yazmaya dâir birçok lafzı da bu kavimlerden almışlardır. *Okuma/Kur'ân, yazma/kitap, kalem, satır, levha, kartâs* gibi kelimeler İbrânî ve Süryânî asıllardan alınmışlardır. Özetle Cerrahoğlu'na göre, Müslüman âlimler Kur'ân'ın türediği ka-ra-e/قرأ kökünün bile Arapça olmadığı görüşüne iltifat etmemişlerdir⁶⁹. Ancak Müsteşriklerin Mesânî/المثاني kelimesinin kökeninin İbrânîce ve Ârâmîce, vahy/الوحي kelimesinin de aynı dillerden veya habeşçe'den olduğu iddialarına yer veren Cerrahoğlu bu konuda herhangi bir görüş belirtmez. Sûre/سورة kelimesinin de Nöldeke'ye göre İbranîce, Buhl'a göre ise kaynağının bilinemeyeceğini söyler⁷⁰.

⁶⁵ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 54-55, 62; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 98, 102.

⁶⁶ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 56-57; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 101; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 89.

⁶⁷ Cerrahoğlu, “Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Bir Bakış”, 9.

⁶⁸ Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu*, 137.

⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 32-33.

⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 36-37, 54-55.

Cerrahoğlu, Mc Donald ve A. Guillaume gibi müsteşriklerin, kırâatleri de istismâr ederek Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in eseri olduğu iddialarını gündeme alır ve bunu Kur'ân ile kendi mukaddes kitaplarını aynı seviyede mütâlâa etmek gayretine bağlar⁷¹.

Cerrahoğlu, bazı müsteşriklerin vahiy kâtipliği müessesini kabul edip diğer bazılarının kabul etmemesini onların kararsızlıklarıyla açıklar, ardından Blachère'e atıfla Hz. Peygamber'in gelen vahyi kâtiplere okuduğunu onların da zamanın yazı malzemelerinden olan çanak-çömlek parçaları, hurma yaprak ve kabukları, deve kaburga ve kürek kemiklerine yazdıklarını söyler⁷².

Kur'ân'ın yazılması konusuna odaklanan müsteşriklerden Nöldeke'ye göre 622'den önce bile Kur'ân yazılı malzeme varken, Jeffery, neşrini yaptığı İbn Ebî Dâvud'un (316/929) *Kitâbü'l-Mesâbih* adlı eserine yazdığı mukaddimede Hz. Peygamber vefât ettiğinde bile yazılı Kur'ân parçası bulunmadığını iddia eder ve Hz. Ebû Bekr'in hilâfetinde yaşanan Yemâme Savaşı'ndan (12/633) sonra Hz. Ömer (23/644) ile arasında geçen konuşmayı buna delil olarak getirir. Cerrahoğlu, Jeffery'nin niyetinin bilin(e)memekle beraber müsteşriklerin bu hususu anlamadıkları ve/ya anlamak istemedikleri ve bu yaklaşımın hem müslim hem de gayr-i müslim toplumlarda Kur'ân'ın değerini düşürmek ve bir hiç mesâbesine indirmek amacına matûf olduğunu, bunun için eski müsteşriklerin Kur'ân'ın peygamberlik iddiasında bulunan bir meczûb tarafından uydurulduğu düşüncesine karşılık yeni dönemdekilerin Kur'ân'ın başlangıçta yazılmasını inkâr politikaları ile ona olan inancı sarsmak ve kendi kitaplarını “temize çıkarmak” istediklerini anlatır. Bütün bunlar Cerrahoğlu'na göre kabul edilemez hezeyanlardır ve Kur'ân'ın derlenmesi; kırâat, cem, hıfz ve kitâbet ile olmuştur⁷³.

Cerrahoğlu'na göre, kırâat meselesinde olduğu gibi, Kur'ân'ın cem'i meselesinde de Müslüman müellifler müsteşriklere bol malzeme sunmuşlardır. Meselâ Jeffery, neşrini yaptığı *Kitâbü'l-Mesâbih*ten hareketle, bu eserden kendince istifade edilecek çıkarımlarda bulunmuştur. Ona göre Jeffery'e kesin cevap verebilmek için bu eseri ve içindeki rivâyetleri cerh ve ta'dîle tâbi tutmak gerekir, aksi takdirde hüküm vermek güçtür⁷⁴.

R. Blachère'in; “Übeyy b. Kâ'b, İbn Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ali b. Ebî Tâlib (40/661) gibi meşhur bazı sahâbîlerin, Kur'ân metinlerini bile bile tahrif eden Osman'ın bu komisyonuna yaptıkları itirazlara bu anda mâlik değiliz” diyerek şüphe uyandırmak istediğine dikkat çeken Cerrahoğlu, gerçeğin öyle olmadığını, İbn Ebî Davud'a dayandırarak meselâ Hz. Ali'nin, Hz. Osman'a muvâfakat ettiğini ve Osman Mushafı üzerinde icmâ oluştuğunu söyler⁷⁵. Hz. Osman'ın istinsah

⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 44-45.

⁷² Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 51-52.

⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 61-65.

⁷⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 69.

⁷⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 70-72.

ettirdiği İmam Mushaf'ın 14 asırdan beri Müslümanlarca tereddütsüz, itirazsız ve hilâfsız kabul görmesine rağmen bazı müsteşriklerin apokrif (gayr-i sahîh) sözde bazı mushafları neşrettiklerini anlatır⁷⁶.

Cerrahoğlu, Bakara 2/62 ve Mâide 5/69. âyetlerdeki Sâbüiler'i konu edinen müsteşrik Kur'ân mütercimleri Kazımırski ve Montet'in, Müslüman âlimlere göre ikinci âyetin birinciyi neshettiği, hatta Montet'in 'nesh teorisinin, Kur'andaki tenâkuzları göstermek için Müslüman âlimler tarafından ihdâs edildiği' iddialarını ele alır. Cevâben, ne eski ne de yeni âlimlerin burada nesh istedikleri ve/ya düşündüklerini, zira İslâm âlimlerine göre iman esaslarında değil ancak fer'î hususlarda nesh olabileceğini ve burada neshin varlığını iddia etmenin garazkârlıktan başka bir şey olmayacağını söyler⁷⁷.

Bilindiği gibi, müsteşrikler hurûfu mukatta'a'yı da "kurcalamaktan" geri durmamışlar ve asılsız birtakım görüşler ortaya atmışlardır. Cerrahoğlu bunlardan Nöldeke'nin daha sonra belki de vazgeçtiği 'bu harflerin Kur'ân parçası değil, mukaddes metne özensiz sokulmuş bazı tasarruflar, mesela sûreleri şahsî mecmûalarında toplayan bazı sahâbîlerin isimlerinin baş harfleri olduğu' yine Nöldeke'ye ait 'semâvî metni ve Levh-i Mahfûz'u hatırlatan sırlar' şeklindeki görüşleri ile diğer bazı müsteşriklerin sûrelerin isimleri ve/ya bazı âyetlerin kısaltmaları gibi "çözeninden başkasını tatmin etmeyen bir takım bulmacalar" kabîlinden görüşlerini aktarmıştır⁷⁸.

Cerrahoğlu, Nöldeke'nin, Kur'ân'daki yeminler hakkındaki 'Hz. Peygamber'in muhatablarını mantikî delillerle değil de hitâbet kuvvetine dayanarak iknaya çalıştığı' şeklindeki değerlendirmesini yanlışlar⁷⁹.

Müsteşriklerin, Kur'ân kelimeleri gibi kıssalarının da kaynağını Kur'ân dışında, söz gelimi Tevrat ve İncil'de aradıkları bilinmektedir. Cerrahoğlu bunu David Sidersky ve onun *Les Origines de Legends Musulmanes dans le Koran* adlı eseri ile örnekendirir⁸⁰.

Cerrahoğlu, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebetleri konu edinirken, söz konusu münâsebetin olmadığına kâil müsteşrik Dozy'nin 'Kur'ân'ın, beşerin kitaplar gibi mukaddimesinin ve muhtelif kısım ve bölümlerinin olması' talebine şöyle cevap verir: "Kur'ân onun istediği gibi bir kitap olsaydı, ilâhî ve mukaddes olmaktan çıkar, insanların yaptıkları kitaplardan farkı kalmazdı"⁸¹.

⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 75; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi I*, 371-372.

⁷⁷ Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sâbüiler", 105-106.

⁷⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 141-144; Cerrahoğlu, "Bazı Sûrelerin Başlangıç Harfleri", 166, vd..

⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 165.

⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 168.

⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 201.

Cerrahoğlu Hanîf ve Sâbiû terimlerini açıklamak için müsteşriklerin çalışmalarına başvurmuş, Kur'ân'ı vahiy değil de Hz. Peygamber'in eseri olarak gören ve İslâm'dan önceki hanîfliği reddeden Leone Caetani (1869-1935), Jeffery ve Lammens gibilerine de çeşitli cevaplar vermiştir⁸².

Bir çalışmasında Garânîk meselesini inceleyen Cerrahoğlu; Blachère, William Muir (1819-1905), Aloys Sprenger (1813-1893), Dozy vd. müsteşriklerin bu olayı istismâr ederek Hz. Peygamber'in nübüvveti ve Kur'ân'ın sıhhati etrafında şüphe oluşturmak istediklerini söyler ve böyle bir olayın yaşanmış olamayacağını anlatarak konu hakkındaki itirazlarını yöneltir⁸³.

Kur'ân'ı Allah kelâmı olarak kabul etmeyen ve onu Hz. Peygamber'in telîfi olarak göstermeye çalışan müsteşriklerin, Kur'ân'ın kelimeleri gibi kıssalarının da Süryânî ve İbrânî hikâyelerden alındığı ileri sürdüklerine dikkat çeken Cerrahoğlu, “onlarla menşe’de bir anlaşmaya varamadığımızı göre, neticelerde bir anlaşmaya varmak mümkün değildir” der. *The Moslem World*’te yayınlanan ve Tevrat’ın *Tekvin* bölümü ile Kur'ân'ın insan yaratılışı ile ilgili bölümlerini mukayese eden ve aralarındaki benzer veya ayrı olan noktaları göstermeye çalışan bir makaleyi ele alır. Buna göre Kur'ân’da “yaratma” manasında daha çok “halk/خلق” kelimesi ve iştikakları kullanılırken, Tekvin’de bu anlamda “berae/برأ” kullanılır ve bu kelime yaratma manasında Kur'ân’a yabancı değildir. Jeffery’e göre bu kelime, Muhammed tarafından Kuzey Hristiyanlarından ödünç alınmış ve yaratma manasında yalnız medenî sûrelerde kullanılmıştır. Zira Muhammed bu kelimeyi Medine’ye geldikten sonra Yahûdî ve/ya Hristiyanlardan öğrenmiş ve medenî sûrelerde kullanmaya başlamıştır. Cerrahoğlu bu iddiaya Kur'ân’da yaratma manasına sadece bu iki kelimenin değil, mesela “fatara/فطر” ve “ceala/جعل” kelimelerinin de kullanıldığını, Medine’de “berae/برأ” kelimesinin kullanımının, Jeffery’nin düşüncesinden ziyade, Kur'ân’ın üslûp özelliğine delâlet ettiğini, zira Kur'ân’ın, pek çok sûre ve âyetlerinde, kelimelerin çeşitli müradiflerini kullandığını ve bu şekilde muhataplarına kendini daha iyi anlatıp tesir ettiğini söyler. Müsteşriklerin Kur'ân’a vahiy dışında bir kaynak arama tutumlarının bir “hastalık” mesâbesinde olduğunu belirtir⁸⁴.

Cerrahoğlu, müsteşriklere tenkîd ve tekzîb yönelttiği gibi, onun hışmından -kendi tabiriyle- onların “maşaları” konumundaki yerli işbirlikçileri de kurtulamaz. Ona göre müsteşriklerin maşası konumunda olan kimseler, ülkemizde dînî ilimler erbâbının suskunluğa “itilmesi” sonucu meydana boş bulmuşlar, kendilerini inkâr edercesine, geçmişlerine ve İslâm’a küfredebilmişlerdir. İslâmî kaynaklara vâkıf olmadıkları halde, Batılı oryantalist üstadlarının eserlerinden iktibaslar yapmışlar ve ne

⁸² Cerrahoğlu, “Kur'an-ı Kerim ve Sâbiûler”, 104-105, 108, 115; Cerrahoğlu, “Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler”, 81-83, 88-89.

⁸³ Cerrahoğlu, “Garânîk Meselesinin İstismarcıları”, 74-82.

⁸⁴ Cerrahoğlu, “Kur'anda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, 90-92.

yazık ki bunların doğru olup olmadığını araştırmak zahmetine de katlanmamışlardır. Cerrahoğlu'nun ifadesiyle, “dün olduğu gibi, bugün de, gelecekte de İslâm'ı, Kur'an'ı yok etmek ve onun Yüce Peygamberi'nin değerini hiçe indirmek isteyenler elbette olacaktır”. Bu kafalardan bazıları, Kur'an emirlerinin Araplar'a mahsus olup, cihanşümûl olmadığını, Hz. Muhammed'i bir “Arap peygamberi”, Kur'an-ı da “Araplar'a inmiş bir kitab” olarak telakkî etmişlerdir. Tedkik edildiği zaman, bu iddiaların tamamen müsteşriklerden geldiği görülür⁸⁵.

Bu noktada belirtmek gerekir ki müsteşriklere yönelttiği eleştirilere rağmen, Cerrahoğlu; yazdığı *Tefsir Tarihi I-II* eserinin ana çatısını Hüseyin ez-Zehabî'den (1397/1977) aldığı, onun da müsteşrik Goldziher'in taksîmâtından mühlhem olduğu ve Osmanlı tefsîr mirasını paranteze aldığı ve öncülere ile birlikte bu mirası “kayıp halka” konumuna düşürdüğü eleştirisine marûz kalmıştır⁸⁶. Bu eleştiri kendisine hatırlatılınca, Cerrahoğlu buna şu şekilde cevap vermiştir: “İslam Dünyası ve dışında da her dönem Tefsirle ilgili çalışma ve eleştiriler yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Dünyada Tefsir alanıyla meşgul olan araştırmacıların kendi aralarında bir ittifak, birlik yok. Dolayısıyla eleştiriler olması mümkündür. Herkes kendi şartları ve anlayışı mukabilinde bir şeyler ortaya koymaya çalışıyor. Benim de kendi zaman ve imkânlarım nispetinde tercihim bu oldu. Mutlaka yaptığımız çalışmalarda eksiklikler de olacaktır. Ama bu eksikler bizden sonraki mahir ve çalışkan nesiller tarafından tamamlanacaktır. Malumunuz ilim maddi ve manevi zenginliklerle mümkün oluyor. Bizlerin de inşallah bu sahada küçük katkılarımız olmuştur”⁸⁷.

Sonuç ve Değerlendirme

Batı'nın merkeze alındığı bir muhayyilenin ürünü olan Şarkiyâtçılık (Orientalism); Doğu'yu inceleme alanı olarak seçen ilmî disiplini (Şarkiyât/Oriental Studies) aşan, âdetâ “misyonerliğin ve sömürgeciliğin keşif kolu” gibi işleyen ve Doğu'ya hâkim olup onu yönetmek ve yeniden kurmak amacını güden bir “ideolojidir”. Bu yaklaşımda “mesele”, aslında ne Doğu'dur ne de Doğu'nun ve/ya İslâm'ın ve Müslümanların sorunlarını çözmektir, bizzat İslâm ve Müslümanlardır.

19. yüzyılda çalışmalarını İslâm ve Müslümanlar üzerine yoğunlaştıran “Yeni Oryantalizm'in” temel hedefi, İsmail Cerrahoğlu'na göre Şarkiyât çalışmalarının çoğunda gizli ve/ya açık kendisini

⁸⁵ Cerrahoğlu, “İlhâd Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhâd Hareketleri”, 6.

⁸⁶ Dücane Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’ –Bir Histografik Eleştiri Denemesi-”, *İslâmiyât*, II (1999), 69-72.

⁸⁷ İsmail Cerrahoğlu, “İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye’de Tefsir Çalışmaları Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18, (2011), 239.

gösteren iki meseledir. Bunlar, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sıhhati ve Kur'ân'ın kaynağı, diğer bir ifadeyle vahiy mahsulü olup olmadığıdır. Bu bağlamda müsteşriklerin en çok "kurcalayıp" istismâr ettikleri iki konu da Kur'ân'ın kırâatleri ve kayıt altına alınma sürecidir.

Cerrahoğlu, Oryantalizm'in Orta Çağda Haçlı Seferleri sebebiyle, Kilise'nin ve kralların teşviki ile misyonerlik faaliyetlerine zemin hazırlamak ve önceliği misyonerlik olmak üzere kurulduğunu, ancak 18. yüzyılda şekil ve yön değiştirdiğini, artık önceliği ticaret ve sömürgeciliğin aldığını söyler.

Cerrahoğlu'na göre hemen tamamı Yahûdî ve Hıristiyan olan müsteşrikler çocukluğundan beri aldıkları dînî telkin ve içinde yaşadıkları toplumun kültürü nedeniyle İslâm'a karşı önyargılı, kindâr ve garazkârdırlar. Daha açık söylemek gerekirse, yine onun ifadesiyle, "İslâm düşmanıdırlar". Bu tutumları bütün ilmi çalışmalarının satır aralarında ve/ya dipnotlarında örtük ya da açık biçimde kendini gösterir.

Oryantalizm, Cerrahoğlu'na göre bir yönüyle "Batı Hıristiyan dünyasının İslâm tehlikesi karşısında var olabilme davasıdır" ve Doğu'nun, özellikle de İslâm Dünyasının, Batı tarafından zayıf düşürülmesi, mümkünse yok edilmesi, değilse Batı'ya yabancılığının ve/ya tesirinin ortadan kaldırılarak, kendileri için bir tehlike olmaktan çıkarılması amacını güder. Bu açıdan Oryantalizm, Kapitalizm'in de ayrılmaz bir parçasıdır.

Oryantalizm, 'Batı'nın üstünlüğüne, Doğu'nun geri kalmışlığına' Doğuluları da inandırmıştır ve bu Oryantalizm'in "gerçek başarısıdır". Artık yalnızca oryantalistlerin gösterdiği Doğu "gerçek Doğu'dur" ve trajik olan Doğuluların da bunu kabul etmiş olmasıdır. Zira müsteşrikler yürüttükleri çalışmalarla, Doğulular ve Müslümanlar arasında tarihini inkâr eden nesil yetiştirmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun Cerrahoğlu'na göre ispatı, çağımızda İslâm ülkelerinde ve özellikle ülkemizde görülen "ilhâd" hareketleri ve onlara içeriden destek veren işbirlikçilerdir.

Meselenin diğer yanına, yani Şarkiyât çalışmalarının *niyet* ve *içeriğinden* sonra -en azından bazılarının- *niteliğine* geldiğimizde, bunların arkasında ciddi bir bilgi hazinesi bulunmaktadır ve bundan dolayı "göz ardı edilemeyecek başvuru kaynağı" olarak refere edilmektedirler. Nitekim Cerrahoğlu, ülkemizde İslâm üzerine yürütülen çalışmaların metod bakımından Batı'daki İslâm tetkikleri seviyesine ulaşmasını temennî ederken, bu durumu kastediyor olsa gerektir.

Oryantalizm'e dâir düşünce arka planını aktardığımız İsmail Cerrahoğlu'nun çalışmalarında Oryantalizm ve oryantalistlere yaklaşımlarına gelince; onun tefsîr ilmi ve tarihi ile ilgili bazı rivâyet ve bilgiler konusunda müsteşriklerin görüşlerini dikkate aldığı ve onlara atıfta bulunduğu görülmektedir. Bunlar; kırâat meselesi, isrâliyat, Sahabe, Tâbiûn ve/ya Selef müfessirleri, bazı Kur'ân kelimelerinin kökeni, Kur'ân'ın tercümesi ve üslûbu gibi konulardır. Ancak belirtmeliyiz ki bu atıflar, kırâat

ve Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîrinin önemi örneklerinde görüldüğü gibi, bazen dikkate alınması gerek-meyen konularda olmuştur ve bu bize göre garip bir durumdur.

Müsteşriklere karşı her dâim tetik ve tepkisel bir duruş sergileyen Cerrahoğlu'nun, onlara pek çok konuda muhalefet edip eleştiriler yöneltmesi; Kur'ân'a, Hz. Peygamber'e ve tümüyle İslâm'a 'saldırılarına' cevaplar vermesi beklenir ve tabîi bir durumdur. Buna göre onun; kırâat meselesi, bazı sahâbî ve sonraki dönem müfessirleri ile ilgili asılsız iddialar, bazı Kur'ân kelimelerinin ve kıssaları-nın kökeni, vahiy kâtipliği müessesesi, Kur'ân'ın kayıt altına alınması sürecindeki tartışmalar, nesih teorisi ile ilgili kabulü mümkün olmayan iddialar, hurûfu mukatta'a ve Kur'ân'daki yeminlerle ilgili asılsız beyânlar, Garânik meselesi ve 'Kur'ân'ı Kur'ân dışında' aramak... gibi oryantalist yaklaşımlara bir taraftan cevaplar verdiği, diğer taraftan eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Bu bağlamda Cerrahoğlu'nun eleştirilerini yönelttiği ve biri 'dışarıdan' diğeri 'içeriden' olan iki kesim daha vardır. Bu kesimlerin *birisi*, oryantalistlerin maşası olan yerli işbirlikçiler *diğeri* ise özellikle Kur'ân'ın cem'i ve kırâatler konusunda oryantalistlere malzeme vermiş olan Müslüman râvî ve âlimlerdir.

Netice itibarıyla Cerrahoğlu'nun tefsir çalışmalarında, önyargılı müsteşriklere karşı pür önyar-gılı olmadığı, bazı oryantalist çalışmaları dikkate değer bulup onlara atıflar yaptığı, ancak Oryanta-lizm'e teslim olmadığı, yaklaşımlarında bir kısmına temas ettiğimiz eleştiriye açık hususlar bulunsa da, çoğu zaman haklı olarak müsteşrikleri eleştirdiği ve oryantalist iddialara ilmî cevaplar verdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- A'zami, Muhammed Mustafa. *Kur'ân Taribi*. Trc. Ömer Türker, Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayınları, 2006.
- Akdemir, Salih. "Müsteşriklerin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989): 179-210.
- Atmaca, Gökhan. "İsmail Cerrahoğlu ve İlmî Çalışmaları". *Usûl: İslâm Araştırmaları*, 21 (2014): 147-180.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 428-437. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Burman Thomas E.. *Latince Kur'ân Çevirileri 1140-1560*. Trc. Nisan Alıcı, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah İbn Abbas ve Tefsir İlmindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 2 (1972): 74-83.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah İbn-i Mesud ve Tefsirdeki Yeri". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 98-99 (1970): 202-204, 253.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Ali İbn Abî Talha'nın Tefsir Sahifesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII (1969): 55-82.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış I". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 86-87 (1969): 202-205.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Asrımızdaki Tefsir Hareketlerine Umumi Bir Bakış II". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 88-89 (1969): 263-267.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Batı'da Kur'ân Tetkikleri", *Vakıflar Dergisi*, 11 (1976): 323-342.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Bazı Sûrelerin Başlangıç Harfleri". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 108-109 (1971): 165-168.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Yükselme Devrinde Tefsir Faaliyetleri". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 110-111 (1971): 263-272.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Dünden Bugüne Kur'ân-ı Kerim Anlayışımız". *Kutlu Doğum Haftası Bildiriler Kitabı, 12-17 Ekim 1989* (1990): 135-142.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânik Meselesinin İstismarcıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIV (1981): 69-91.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Hz. Muhammed'in En Büyük Mucizesi Kur'ân-ı Kerîm". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 68-69 (1968): 15-20.

- Cerrahoğlu, İsmail. "İsmail Cerrahoğlu ile Türkiye'de Tefsir Çalışmaları Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18, (2011): 233-240.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'ânda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (1975): 85-95.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'an-ı Kerim ve Hanîfler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1963): 81-92
- Cerrahoğlu, İsmail. "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiiler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. X (1963): 103-116.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Oryantalizm ve Batıda Kur'ân ve Kur'ân İlimleri Üzerine Araştırmalar" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXI (1989): 95-136.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Peygamberimiz ve En Büyük Mu'cizesi Kur'ân-ı Kerîm". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, Özel Sayı (1970): 46-50.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsir Sahasında İsrâiliyâta Bir Bakış". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 6 (1962): 8-11.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Taribi I-II*, Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Yahya İbn Sellâm ve Tefsirdeki Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Ye'cüc-Me'cüc ve Türkler". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XX (1975): 107, 118;
- Cerrahoğlu, İsmail. "İlhâd Kelimesinin Anlamı ve Memleketimizdeki İlhâd Hareketleri", *İslâmî Araştırmalar*, 5 (1987): 97-125.
- Cündioğlu, Düccane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' - Bir Histografik Eleştiri Denemesi-". *İslâmiyât*, II (1999): 51-73.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2001.
- Gökkır, Bilal. "Modern Dönemde Kur'ân Tarihinin Ortaya Çıkışı: Kur'ân'ın Korunmuşluğu Hüsusunda Oryantalist İddialar ve Müslümanlardan Cevaplar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27 (2012): 9-28.
- Görgün, Tahsin. "Türkiye'de İslâm Düşüncesinin Geleceği ve İslâmî Düşünce Geleneği, I. Uluslararası Kutlu Doğum İlmî Toplantısı: İslam, Gelenek ve Yenileşme = The 1st International "Kutlu Doğum" Symposium: Islam Tradition and Change (1996). 141-171.

- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*. Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs..
- Said, Edward. *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. Trc. Selahaddin Ayaz, 4. Baskı. İstanbul: Pınar Yayınları, trs..
- Savut, Harun - Özbakkal, Ayşenur. "Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun Hayatı ve Eserleri = Prof. İsmail Cerrahoğlu's Life and Works". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Theology Faculty of Bülent Ecevit University*, 2 (2017): 157-176.
- Sönmezsoy, Selahattin. *Kur'ân ve Oryantalistler*. 1. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Şentürk, Mustafa. "Mûsâ Cârullâh'ın Târîhu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif Adlı Eseri ve Tefsîr İlmi Açısından Değeri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]*, 42, (2014): 107-125.
- Yaşar, Hüseyin. *Avrupa ve Kur'ân: Avrupa'da Kur'ân Araştırmaları ve Çevirileri Üzerine Bir İnceleme*. İzmir: Tıbyan Yayınları, 2002.
- Zakzûk, Mahmûd Hamdi. *Oryantalizm veya Medeniyet Hesaplaşmasının Arka Planı*. Trc. Abdülaziz Hatip, İzmir: 1993.